

**University of
Zurich**^{UZH}

**Zurich Open Repository and
Archive**

University of Zurich
University Library
Strickhofstrasse 39
CH-8057 Zurich
www.zora.uzh.ch

Year: 2010

**Tops, Evie: Variatie en verandering van /r/ in Vlaanderen. Brussel:
VUBpress, 2009**

De Wulf, Chris

DOI: <https://doi.org/10.5117/TET2010.2.AUTE>

Posted at the Zurich Open Repository and Archive, University of Zurich

ZORA URL: <https://doi.org/10.5167/uzh-210728>

Journal Article

Published Version

The following work is licensed under a Creative Commons: Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International (CC BY-NC-ND 4.0) License.

Originally published at:

De Wulf, Chris (2010). Tops, Evie: Variatie en verandering van /r/ in Vlaanderen. Brussel: VUBpress, 2009. Taal en tongval : Tijdschrift voor taalvariatie, 62:271-278.

DOI: <https://doi.org/10.5117/TET2010.2.AUTE>

|| ***Tops, Evie. Variatie en verandering van /r/ in Vlaanderen. Brussel, VUBpress, 2009.***

Volgens de inleiding beoogt Tops met deze studie “de variatie in de realisatie van het foneem /r/ in Vlaanderen te beschrijven, met speciale aandacht voor de evolutie van de huig-*r*” (p. 1). Daar is ze in geslaagd. Mij lijkt Tops’ beschrijving van het Vlaamse *r*-landschap behoorlijk volledig. Haar onderzoek kadert in het interuniversitaire *R-kennenproject* (VUB, Universiteit Utrecht en Radboud Universiteit), waarbij de Brusselse onderzoeksgroep de “sociaal-geografische aspecten in Vlaanderen, [en de] articulatorische en akoestische fonetiek” voor zijn rekening heeft genomen (p. 2). Wat uit dit onderzoek blijkt, is dat de opkomst van de huig-*r* een voornamelijk stedelijke aangelegenheid is, en dat grotere centrumsteden de kleinere satellietsteden en -gemeenten aansteken.

In het inleidende hoofdstuk worden, naast de doelstelling en de methode, ook de corpora voorgesteld waarop Tops zich in deze studie baseert. Naast de voor de hand liggende data van de Reeks Nederlandse Dialectatlassen (RND), het Goeman-Taeldeman-Van Reenen Project (GTRP) en het Vlaams-Nederlands Lerarencorpus (VNL), heeft ze ook twee specifiek op *r*-variatie gerichte data aangesproken, die ze grotendeels zelf heeft aangelegd.¹ Het ging daarin niet om dialectrealisaties (zoals in GTRP/RND), maar om het gebruik van de *r* in verschillende fonologische contexten in een meer formele situatie waar AN of een andere bovenregionale taal wordt verwacht. De corpora zijn:

¹ Wat het Vlaamse gedeelte betreft.

- (1) Het HEMA-corpus, genoemd naar de winkelketen waar ze lokale sprekers interviewde in het bijhorende restaurant. Die interviews gebeurden dus niet op afspraak, en de selectie van de informanten (en hun indeling volgens de geldende sociolinguïstische criteria) moest dus ter plekke of achteraf gebeuren. Dat bleek vooral moeilijk wat de sociale klasse betreft. Er werd gestreefd naar 40 informanten per plaats, netjes verdeeld over de beide seksen en twee leeftijdscategorieën: jong en oud. Tops gebruikt geen discrete leeftijdscategorieën met een tussenruimte van een aantal jaren, maar neemt in de plaats daarvan de leeftijd van 35 jaar als cesuur, en al wat daarboven ligt is dan 'oud', wat daaronder ligt 'jong'. De Vlaamse plaatsen waar de HEMA-interviews plaatsvonden, zijn Brugge, Gent, Antwerpen en Hasselt. Dat Brussel in dit corpus, en het hieronder besproken SAP-corpus, ontbreekt, had vooral praktische redenen. Met zijn eigenzinnige taal(contact)situatie is het moeilijk om met dergelijke interviews informanten met het juiste (om te beginnen: Nederlandstalige) profiel te vinden, maar daarmee zal de hoofdstad en zijn omgeving toch een in het oog springende lacune blijven in dit onderzoek. Wie aanvullend Brussels vervolgonderzoek wil doen, is hiermee uitgenodigd.

De HEMA-interviews omvatten volgens de regels van de kunst een lijst voor te lezen woorden en ook een reeks plaatjes die moesten worden benoemd, waarbij uiteraard gestreefd werd naar een representatie van verschillende contexten waarin *r* kan voorkomen.

- (2) De Snelle Anonieme Peilingen (SAP) zijn korte interviews waarin naar een beperkt aantal woorden werd gevraagd. De informanten werden op straat of in openbare gelegenheden aangesproken en moesten aangeven uit welke gemeente ze komen. Met deze methode, die meteen ook getest wordt in dit onderzoek, konden veel meer plaatsen worden bezocht. Er werden per plaats vijf informanten per sekse/leeftijd-cel gezocht, en ook hier werd de sociale stratificatie niet als selectie criterium gebruikt. Het netwerk bestaat uit 39 Vlaamse plaatsen waarbij Gent en zijn omgeving goed vertegenwoordigd zijn. Dat is niet toevallig: in hoofdstuk 7 neemt deze regio een bijzondere plaats in in een meer gedetailleerd onderzoek naar de werking van de stedelijke hiërarchie in de distributie van de *huig-r*. Misschien zijn vijf informanten per cel toch wat weinig, maar vervelender is dat er geen ruimte is gelaten voor een onderverdeling in sociale klassen. Bovendien lijkt dit soort snelle interviews mij heel geschikt om naar attitudes te peilen, maar dat is evenmin gebeurd.

Het tweede hoofdstuk beschrijft over de fonetische varianten (voor /r/) die we in Vlaanderen kunnen horen, en die Tops dus in haar corpora en in de literatuur heeft aangetroffen. De voornaamste variatie in Vlaanderen betreft die tussen twee types: de tongpunt-*r* en de *huig-r*. Hoewel haar intensieve uitspitting van de fonetische realiteit belangrijk en welkom is, blijkt dus al gauw dat we de *r*-variantie in Vlaanderen aan de hand van de tegenstelling *voor-achter* kunnen beschrijven. Alle subtypes (dat zijn er twaalf) kunnen namelijk beschreven worden als soorten tongpunt- of *huig-r*'en met meer of minder trilling, frictie, occlusie, etc. Uit de variatie die hier heel degelijk wordt beschreven blijkt nog maar eens dat de fonologische status van de *r* moeilijk aan de hand van gemeenschappelijke features kan worden beschreven: er is niet één kenmerk dat alle soorten *r*'en gemeenschappelijk hebben en hen als groep van de rest van de foneeminventaris onderscheidt. De *r* kan dan ook het best omschreven worden als een *rhotic* (voor of achter), waarop een aantal afwijkingen –

verzwakkingen – toegelaten zijn,² maar de aard van die afwijkingen varieert niet vrij. Zo hangt de articulatiwijze van de *r* ondermeer af van de positie (pre-, post- of intervocalisch). De articulatieplaats daarentegen blijkt vooral sprekergebonden en staat dus vrij los van de fonologische context, aangezien de meeste sprekers als voor- of achtersprekers kunnen worden beschouwd.³ Gemengde sprekers komen namelijk zelden voor, en zijn dan indicatief voor huig-*r*-uitbreidingsgebieden. De geolinguïstische impact van de fonologische omgeving op het type *r* in de Vlaamse – of alle Nederlandse – dialecten wordt in dit boek niet verder uitgespit. Wie daarin is geïnteresseerd kan aan zijn trekken komen met de FAND-kaarten die de *r* per positie weergeven. In Tops (2009) vindt de lezer de verwijzing niet terug, dus doe ik het maar: kaarten 179 t.e.m. 193 in FAND IV. In de visie van Tops, die in haar corpora geen strikte voorwaarden stelt aan het register van haar zegspersonen, maakt het niet zoveel uit in welke variëteit we de *r* onderzoeken. Of dat zo is, weet ik trouwens nog niet zo zeker: wanneer sociale factoren een rol spelen, moeten m.i. ook attitudes over *r*-en onderzocht worden, en die kunnen toch wel verschillen afhankelijk van de beoogde taalvariëteit. Zo lijkt mij, als aangespoeld Gentenaar, de Gentse huig-*r* bijvoorbeeld anders te worden gekwalificeerd in een standaardtalige context dan binnen het dialect of de tussentaal.

Hoofdstukken drie en vier tonen de geografische, respectievelijk sociolinguïstische distributie van de variantentypes. De conclusie die Tops hier moet trekken – al is die niet verwonderlijk – is dat beide factoren samen moeten worden bekeken, of, beter gezegd, dat de sociolinguïstische geïmpliciteerdheid van taalverandering een belangrijke rol speelt in de verklaring van geografische distributiepatronen. Ze schenkt veel aandacht aan het *stedelijke hiërarchie model*,⁴ dat we in een vlaag van modernisme of anglofilie blijkbaar in drie woorden spellen, en dat verderop (hfst. 7) ten volle wordt uitgewerkt.

² In het meest extreme geval leidt dat tot nulrealisaties.

³ Dat is tenminste zo in Vlaanderen.

⁴ Gekend van Chambers & Trudgill (1980).

Goed gefundeerd met de eigen en oudere data, en met de socio-linguïstische inzichten die in het vorige hoofdstuk aan bod komen, gaat ze in het vijfde hoofdstuk na hoe de huig-*r* in Vlaanderen opgekomen is. De opkomst blijkt zowel uit haar gegevens *in real time* als die *in apparent time*, en die gaat tegenwoordig snel in een gebiedje rond en met Hoogstraten in Antwerpen en verder in westelijk Limburg. In oostelijk Limburg, en ook in steden als Gent, Ronse en Brussel, is de huig-*r* al een stuk ouder; maar vandaaruit zien we een verdere, getrapte uitbreiding naar weer andere plaatsen. De auteur schuwt in dit hoofdstuk de al bij al behoorlijk uitgebreide literatuur over de huig-*r* in Vlaanderen en Nederland niet. In het zesde hoofdstuk kadert ze de opkomst van de huig-*r* in een breder, Europees perspectief. Wat daarin wordt gezegd over Nederland, kan nog het best aan de hand van een of enkele kaarten van het ganse taalgebied verduidelijkt worden. Een dergelijke kaart volgt wel op het einde van dit deel, met name op p. 279 waar de syntheseskaart met alveolaire en uvulaire plaatsen in Vlaanderen, Nederland en een deel van Duitsland zijn afgebeeld. Wat de ontstaanstheorieën van de huig-*r* in Europa betreft, hangt Tops wel een nogal eenzijdig beeld op: de stroming die van polygenese uitgaat, zie o.m. Wiese (2001: 22v) wordt wat stiefmoederlijk behandeld. Tegen het exclusief-Franse monogenesemodel spreekt natuurlijk om te beginnen de vaststelling dat er in Vlaanderen alleen al 12 soorten *r*'en voorkomen. Dat de huig-*r* in Parijs is ontstaan en zich via de stedelijke netwerken en de bijhorende (vnl. Franstalige) elites heeft verspreid is dan misschien ook een kortzichtig antwoord op secundaire vraag. Interessanter vind ik welke (evt. sociale) factoren ervoor hebben gezorgd dat de trillende tongpunt-*r* in het Nederlands en in veel talen van de wereld het zolang als enige (na te streven) variant heeft uitgehouden, aangezien er duidelijk een grote inherente variatie onder de *rhotics* bestaat met *r*'en die vanuit fonologisch opzicht nagenoeg allemaal perfect inwisselbaar zijn.

Het zevende hoofdstuk is wat mij betreft het interessantste. Het eerder vermelde stedelijke hiërarchie model wordt hier door Tops met veel verve ingeschakeld als alternatief voor de 'gewone' enigszins tweedimensionale geolinguïstiek. Ze is uiteraard niet de eerste om het belang ervan in te zien, maar dit is de eerste grote studie op mijn boekenplank die het

model ook effectief op grote schaal tracht toe te passen met Vlaamse data, en wel met – voorzover dat te overzien is – gefundeerde, objectieve (zij het verfijnbare) criteria die zijn aangereikt door de sociale geografie die hier als hulpwetenschap optreedt. De systematische uitwerking van het stedelijke hiërarchie model kan zijn belang in de (ook diachrone) variatielinguïstiek alleen nog maar uitbreiden, wanneer accurate modellen van menselijke mobiliteit uit andere tijdsvakken beschikbaar komen. Misschien zijn die er al, maar ken ik ze niet. Het is evenwel jammer dat de rigoureuze toepassing van dit verklaringsmodel geen ruimte meer laat voor de voor de hand liggende alternatieven, zeker waar de stedelijke hiërarchie duidelijk niet genoeg verheldering biedt. Zo is dit model niet werkbaar voor de tegenstellingen in het Limburgse huig-*r*-gebied. Het rurale oostelijke Limburg is namelijk een sterk en oud huig-*r*-gebied, terwijl de nabije stedelijke bipool Genk-Hasselt – en de aanwezigheid van de huig-*r* onder zijn bevolking – te jong is om dat te hebben veroorzaakt met zijn stedelijke uitstraling. Hier moeten we erop wijzen dat zulke stedelijke invloed wel elders uit het Rijn-Maasgebied kan komen: Keulen, Maastricht, Luik en eventueel Aken.

Tops slaat volgens mij de bal mis wanneer ze meent dat de recente opkomst van de huig-*r* in de regio Hoogstraten niet aan het nabijgelegen Nederlandse huig-*r* gebied gelegen zou zijn (dus geen *contagious diffusion*), noch aan de werking van stedelijke netwerken, maar eerder – zo oppert ze uiteindelijk – misschien wel aan de invloed van ingeweken Nederlanders. Uit de tabel op p. 321 blijkt nochtans dat er geen recht evenredige verhouding is tussen het aantal Nederlanders in die plaatsen en hun indexscore voor huig-*r*-penetratie. Ik vind dat Tops wel erg snel die contagious diffusion overboord gooit, en bovendien vraag ik me af of stadsvlucht niet opgenomen moet worden in het stedelijke hiërarchie-model: stedelingen wijken uit naar plaatsen waar ze nog de aantrekkelijke effecten van de stad gewaarworden. Zo kunnen inwijkelingen alsnog het (effect van het) stedelijke hiërarchiemodel versterken. Dit zou in ieder geval van toepassing zijn op de plaatsen rond Gent en Brussel: de huig-*r* wordt er niet alleen binnengehaald door plattelandslieden die winkelen, uitgaan, schoollopen in de stad; ze wordt ook meegebracht door de (vaak

begoede) stedelingen die op het platteland – maar dichtbij de stad – willen gaan wonen.

Het achtste hoofdstuk, dat om een of andere reden het vlotst geschreven lijkt, confronteert de waargenomen feiten met enkele bekende socio-linguïstische factoren die in taalverandering een rol kunnen spelen. Ze bekijkt de verandering $[r] > [R]$ uit verschillende perspectieven, met als rode draad dat niet zozeer de gemeenschap, maar het individu de eenheid van taalverandering vormt. Daarbij komt de factor leeftijd als significant naar boven, terwijl sekse er niet zo heel veel toe doet. Leeftijd is met name van belang bij de jongere huig-*r*-gebieden, dus niet oostelijk Limburg en Gent: als innovatie treffen we huig-*r* uiteraard vaker bij jongeren aan. Hier blijkt hoe jammer het is dat Tops bij het opstellen van haar intensief gebruikte SAP-corpus geen strikte indeling naar sociale klassen heeft voorzien, hoewel die toch nauw verband houdt met het stedelijke hiërarchie model. Dat blijkt ondermeer uit de literatuur die secuur in dit boek wordt aangehaald, maar Tops alludeert er zelf ook vaak genoeg op. De hogere klassen zijn het meest mobiel en liggen natuurlijk voor een groot deel aan de basis van de stedelijke netwerken die voor dit onderzoek relevant blijken. Het niet verdisconteren ervan vind ik toch een gemiste kans.

Wat de vorm betreft vond ik het wat vervelend dat kaarten en afbeelding vaak van een iets te lage resolutie blijken te zijn voor druk, en soms wat onduidelijk. Dat wordt gelukkig in de tekst wel rechtgetrokken. Dit werk hapert soms ook door de taalkundige/stilistische onzorgvuldigheden. De respectieve steun van de examencommissie, van de uitgever en van de Universitaire Stichting van België volstaan weliswaar als adelbrieven; toch had Tops er mijns inziens beter aan gedaan een nog iets rijpere versie van haar manuscript aan de drukpersen toe te vertrouwen.

Dat doet evenwel allemaal niets af van de intrinsieke waarde van dit onderzoek en ik kan niet anders dan Tops 2009 aan te raden om twee redenen: ten eerste kan wie iets over de opkomst van de huig-*r* (en over de *r* in het algemeen) in Vlaanderen moet weten, het best met dit werk beginnen en ten tweede lijkt het me een interessante methodologische bijdrage

aan de geolinguïstiek dankzij de uitwerking van het stedelijke hiërarchie model.

Chris De Wulf (Centrum voor Teksteditie en Bronnenstudie, KANTL)

Bibliografie

CHAMBERS, J. & P. TRUDGILL

(1980¹, 1998²), *Dialectology*. Cambridge.

FAND (IV) = DE WULF, C., J. GOOSSENS, J. TAELEDEMAN

(2005), *Fonologische Atlas van de Nederlandse Dialecten. Deel IV: de Consonanten*. Gent.

VAN REENEN, P.

(1994), *Driemaal /r/ in de Nederlandse dialecten*. In: *TT Themanummer 7*, 54-72.

WIESE, R.

(2001), The unity and variation of (German) /r/. In: Van de Velde, H. & R. Van Hout (ed.), *'r-atics: sociolinguistic, phonetic and phonological characteristics of /r/*, Brussel, blz. 11-26.

Roeland van Hout, Veronique De Tier, & Jos Swanenberg, (red.), *Dialect, van schoot tot school? Lezingen gehouden op de derde internationale streektaalconferentie in Rilland op 6 juni 2008. Groesbeek 2009: Stichting Nederlandse Dialecten. 96 blz. ISBN 978-90-73869-11-0.*

Op 6 juni 2008 vond de derde internationale streektaalconferentie 'Dialect, van schoot tot school?' plaats in 't Klooster van Rilland, provincie Zeeland. De conferentie was het vervolg op eerdere bijeenkomsten waarin streektaalbeleid centraal stond: 'Lang leve de dialecten' (Maastricht 2006) en 'Streektaalbeleid en duurzaamheid' (Noordwolde 2007). De